

Ольга ВАРАКУТА, Богдан ГАВРИШОК

РЕАЛІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ

У роботі розкрито значення краєзнавчого принципу навчання у формуванні географічних компетентностей учнів. Схарактеризовано сутність окремих форм туристично-краєзнавчої роботи та необхідність їх проведення під час вивчення шкільного курсу географії. Проведено аналіз модельних програм для 8 класу. Особлива увага приділена навчальним екскурсіям та туристичним походам. Запропоновано низку варіантів проведення одностемних геологічних екскурсій у 8 класі.

Ключові слова: географічна компетентність, краєзнавчий принцип, навчальна екскурсія, туристичний похід, госайт, садові гірські породи.

Постановка науково-практичної проблеми. Початок ХХІ століття відкрив нові можливості й перспективи у формуванні географічної компетентності особистості, яка є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє формувати комплексний погляд на світ, визначати просторові зв'язки між його компонентами, давати оцінку та висловлювати власне ставлення до проблем сьогодення засобами українського краєзнавства.

Актуальність і новизна дослідження. Освіта третього тисячоліття гостро потребує нової методології, нового типу мислення для визначення перспектив розвитку людини і її цінностей.

Виникнення приватних альтернативних форм освіти, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій виявлення компетентнісних потреб учнів, корекція під них структури та змісту освітніх стандартів, навчальних програм, суттєво змінюють попередні контури очікуваних результатів навчання, підносять і посилюють краєзнавчий аспект в освіті. При цьому дієвим залишається краєзнавчий принцип навчання.

У контексті Нової української школи, Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про туризм», Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національної доктрини розвитку освіти [13], Програми великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок» [14], Державної програми розвитку краєзнавства до 2025 року [5], модельної навчальної програми з географії [12], актуальним є перегляд попередніх засад і визначення нових наукових підходів до застосування в освітньому процесі різних форм краєзнавчо-туристичної роботи з метою формування ключових і предметних компетентностей учнів та реалізації принципів неперервності, доступності, відкритості, гуманістичної спрямованості.

Шкільне краєзнавство в сьогоденні умовах набуває особливого значення. Саме воно повинно стати орієнтиром у формуванні національної свідомості молоді, виробленні її громадянської позиції. Адже молоде покоління

має підхопити у ХХІ ст. естафету краєзнавчих пошуків своїх попередників.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Теоретико-методичні основи та окремі аспекти географічного краєзнавства стали предметом дослідження значної кількості вітчизняних вчених, серед яких: О. Діброва, К.Дубняк, Я. Жупанський, В. Замковий, Ф. Заставний, О. Заставецька, І. Ковальчук, М.Костриця, М. Крачило, В. Корнєєв, Л. Круглик, В.Круль, В. Кубійович, О. Маринич, Я.Мариняк, В. Прокопчук, М. Стельмахович, І.Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, А.Сиротенко, І. Тесля, П.Тронько, О. Шаблій, Є. Шипович, П. Шищенко, М. Янко та інші.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити значення краєзнавчого принципу навчання, як локального, у засвоєнні учнями змісту географічної освіти та показати можливості навчальних екскурсій у формуванні їх географічних компетентностей.

Викладення основного матеріалу. Ідея про вивчення краєзнавства зародилася ще в школах Київської Русі. Певного розвитку вона набула в братських школах Руських воєводств Речі Посполитої у ХVI-ХVII століттях.

Основи теорії шкільного краєзнавства закладені видатним українським педагогом К.Д. Ушинським. Він уперше визнав «краєзнавство» як педагогічне поняття, наповнивши уживаний тоді термін «батьківщинознавство» загально-педагогічним змістом, виділяючи при цьому: суспільний, освітньо-виховний і педагогічний аспекти. Вчений рекомендував вивчати шкільні предмети (мову, географію, історію) за принципом «розширюваного кола»: від знайомого, близького (рідний край), до загального (країна).

На потрійному трактуванні терміну «краєзнавство» в свій час наголошував і К.Дубняк, зауважуючи, що: «...краєзнавство – це тільки метода наочно студіювати природничі й економічні науки; краєзнавство – це

пропедевтичний курс елементарної шкільної географії; краєзнавство – це не тільки метода, але й самостійне, цілком визначене коло систематичного знання зі своєю власною метою». (цитуються за [7]).

На основі цього, М. Костриця [7] виокремив три основні функції краєзнавства:

- педагогічну, яка визначає краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою якого можна домогтися підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах;

- пропедевтичну – курс елементарної шкільної географії («Географія рідного краю»);

- складову частину географічної науки з усіма притаманними для неї методами дослідження.

Петранівський В.Л. та Рутинський М.Й. вважають, що важливими функціями національного краєзнавства є наступні: «перша функція — педагогічна. Вона визначає краєзнавство як дидактичний принцип, за допомогою якого можна домогтися підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах, успішно опановувати знання про природу й життя людини, допомагати формувати практичні вміння і навички; друга функція — навчальна. Вона визначає краєзнавство як окремий базовий курс елементарної шкільної географії. Цю функцію у загальноосвітній школі з 1992/1993 н. р. покладено на курс "Географія рідного краю". Ним започатковується вивчення систематичного курсу шкільної географії; третя функція — наукова. Вона визначає краєзнавство як структурну складову географічної науки з усіма притаманними їй методами дослідження. Наукове географічне краєзнавство виступає як важливий інструментарій комплексного пізнання й перетворення певної території, що фактично визначає його предмет та наукові засади. Географічне краєзнавство, таким чином, вивчає географічні явища, процеси і загальні закономірності розвитку природи і суспільства в конкретних локальних межах». [15 с. 96]

Біля витоків географічного краєзнавства в Україні стояв фундатор наукової географії С.Рудницький та перший президент Всеукраїнської академії наук В. Вернадський. Вони акцентували увагу на тому, що наукові пошуки минулого є «аксіоматичною основою» науки сьогодення.

Творчо розвиваючи спадщину С. Рудницького, українські вчені-географи Я. Жупанський і В. Круль [6] розглядають краєзнавство як цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує у світі тривимірних моде-

лей: — простір (географічне краєзнавство); — час (історичне краєзнавство); — соціум (соціальне краєзнавство). Вони вважають, що, оскільки територія для краєзнавства виступає в ролі «скелету», на який нарощується все інше – природа, населення, господарство, історія, мистецтво, література, архітектура тощо, то ці складники повинні оцінюватися за своїми яскравими характеристиками.

П. Шищенко і Н. Муніч, стверджують, що сучасне географічне краєзнавство є багато-предметним. Його об'єктно-предметна сутність, наукові та практичні виміри пов'язані з функцією першої ланки в системі: краєзнавство – країнознавство – регіональна географія – географія [24].

Відома теза про те, що географічне краєзнавство, організоване з урахувань місцевих умов, національних звичаїв і традицій, має також неабияке значення в патріотичному вихованні учнів, оскільки формує любов до рідного краю, риси патріотизму, національну свідомість, відповідальність за своїх батьків, рідну землю, яку вони пізнають, а разом з цим відданість Україні.

Отже, географічне краєзнавство – це начне та інформаційне поле, яке активізує навчальну діяльність, розвиває пізнавальний інтерес до предметів природничо-географічного циклу, формує творчу особистість, громадянина й патріота своєї Батьківщини.

Повернення краєзнавства в наукове русло безпосередньо пов'язане з Українським географічним товариством, діяльність якого спрямовувалася на пропаганду географічних знань, сприяння розвитку географічної науки шляхом важливих досліджень, підвищення рівня географічної культури серед населення за допомогою різних форм, методів та засобів, в тому числі, й туристично-екскурсійної роботи.

Софія Русова одна з перших серед українських педагогів започаткувала краєзнавчий принцип у вивченні географії, як засіб виховання патріотизму і національної свідомості.

У творі «Шкільні екскурсії і їх значення» авторка стверджує, що «ми мало знаємо свій рідний край, не додивляємось до життя народу, не цікавимось явищами природи» [18]. Оскільки любити ми можемо лише те, що знаємо, відчуваємо, то необхідно давати змогу дітям власноруч вивчати найближче їхнє оточення. Вони мають знати «кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі і т. п., знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють» [18]. Таким чином, географічне краєзнавство є основною складовою краєзнавства.

У сучасній методичній літературі краєзнавчий принцип характеризується як засіб «забезпечення всебічного вивчення учнями своєї місцевості та використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання» [21]. «По суті, – стверджує Н. Рудницька, – реалізація краєзнавчого принципу на рівні школи дозволяє забезпечити регіональний підхід до визначення змісту, методів і форм навчально-виховного процесу» [17].

Пізнання географії за допомогою краєзнавчого принципу сприяє формуванню в учнів цілісних, системних знань про світ, збуджує інтерес до вивчення не тільки свого краю та найближчої місцевості, де живуть школярі, а й до країни в цілому.

Цей принцип дає можливість будувати процес навчання географії згідно з дидактичним правилом «від відомого – до невідомого, від близького – до далекого, від простого – до складного».

Саме він спонукає розвитку вміння самостійно визначати суттєві ознаки змісту понять: «довкілля», «природне середовище», «гео-графічне середовище», «антропогенний вплив на природне середовище», «охорона природи» та ін., встановлювати системні зв'язки між сутністю термінів, наприклад, «охорона природи» – «природокористування» – «антропогенне навантаження» – «ресурсозбереження» – «ресурсозабезпечення» та ін. Тобто цей принцип сприяє ліквідації прогалин шкільної програми з географії, де процес формування вище розглянутих та інших загально географічних понять ще досить розірваний і незавершений, а методика їх формування в основному відсутня і традиційно спрямована на механічне запам'ятовування визначення їх сутності.

«Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії і тими знаннями, які засвоюють учні в результаті безпосереднього дослідження краю. Обов'язкове використання у навчанні здобутих краєзнавчих знань - головне призначення навчального краєзнавства» [23].

Використання краєзнавчого принципу дає найефективніші результати за таких умов: *по – перше*, якщо вчитель добре знає рідний край, вмiло підкреслює його географічну специфіку та володіє прийомами встановлення: органічного зв'язку матеріалу програми з явищами та процесами навколишнього середовища; *по – друге*, якщо вчитель володіє необхідним туристично-краєзнавчим мінімумом знань, методами та прийомами організації і проведення туристично-краєзнавчої роботи; *по – третє*, якщо учні володіють певним мінімумом краєзнавчих знань, мають достатнє уявлення

про місцеву географію» [8].

«Підвищенню ролі краєзнавства у навчальній і виховній роботі значно сприяв прийнятий у 1958 р. «Закон про зв'язок школи з життям». Виходячи з цього закону, у 1960 р. школи перейшли на нові програми з географії, які будувалися на краєзнавчій основі. До краєзнавчої роботи поступово залучаються всі школи. До того ж, якщо раніше вивчення свого краю здійснювалося переважно в гуртках, котрі охоплювали невелику кількість учнів, то після прийняття закону ця робота урізноманітнюється, набирає нових форм, стає масовою. Особливо актуальними і популярними у 80-90-х роках стали туристські походи по рідному краю, експедиції та екскурсії.» [8].

Велику роль у становленні географічного та туристського краєзнавства в Україні на сучасному етапі відіграє тижневик «Географія. Краєзнавство. Туризм», який заснований у 1996 р. спільно з Асоціацією вчителів України. Це науково-популярне видання залишається на сьогодні головним провідником наукових, методичних, організаційних наробок туристично-краєзнавчого напрямку досліджень в Україні.

За визначенням сучасних вітчизняних педагогів, краєзнавство в поєднанні з туризмом – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно-корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення краю. Дослідження рідного краю сприяє поглибленню знань, умінь і навичок учнів, розвитку їх здібностей і пізнавальної активності, вихованню любові до Батьківщини.

Туристично-краєзнавча робота у школі сприяє формуванню географічних компетентностей на основі краєзнавчого принципу навчання. Основними її формами є: прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції тощо. Найбільш доступною й масовою формою вивчення рідного краю є екскурсія, оскільки в ній переважають елементи живого споглядання.

Усі відомі екскурсії можна поділити на три групи: *навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні*. Для систематизації їх поділяють на такі типи: екскурсії в природу; екскурсії в сферу господарської діяльності населення; екскурсії в сферу культурної діяльності народу [10].

Навчальна екскурсія з географії - одна з форм організації освітнього процесу в школі. Її проведення таке ж обов'язкове, як проведення вчителем будь-якого типу уроку, оскільки вона передбачена навчальною програмою з шкільного курсу географії і зумовлює необхідність вивчення цієї дисципліни певною мірою на

локальному, тобто місцевому краєзнавчому матеріалі.

Класифікація уроків-екскурсій здійснюється за двома ознаками: обсягом предметного змісту теми екскурсії (однотемний, багатотемний) та її місцем у структурі вивчення розділу або курсу географії (вступний, поточний, підсумковий). Вступні та підсумкові екскурсії – багатотемні, поточні – однотемні, які присвячуються певній темі уроку.

На уроці-екскурсії процес навчання реалізується не в умовах класного приміщення, а в природі, на виробництві чи в закладі сфери послуг з метою безпосереднього спілкування учнів з їх натуральними об'єктами (явищами, процесами) чи суб'єктами господарської діяльності, як основи для осмислення змісту географічних понять та формування предметних компетентностей [3].

Як зазначає В.В. Бенедюк, «основні напрямки краєзнавчих пошуків школярів у цілому визначаються змістом навчальних програм. Головна увага при цьому зосереджується на розкритті найважливіших закономірностей у природному середовищі». [1]. Але краєзнавство розглядається не як тимчасовий компонент методики навчання, а як систематична, цілеспрямована навчальна та навчально-пошукова діяльність школярів і вчителя.

Модельні навчальні програми з курсу «Географія» (2022 р.), розроблені окремими групами авторів відповідно до вимог Нової української школи, Державного стандарту базової та повної середньої освіти, з урахуванням вікових і пізнавальних особливостей учнів, передбачають різну тематику навчальних екскурсій [12]. Наприклад, у програмі з курсу «Географія України: природа, населення», 8 клас, розробленій групою авторів: С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Гільберг, Л. Даценко указані наступні теми навчальних екскурсій: «Навчальна екскурсія з метою ознайомлення з різними за походженням місцевими формами рельєфу та їхнім розвитком», «Навчальна екскурсія на місцеву метеорологічну станцію або до Гідрометцентру з метою ознайомлення з їхньою роботою та професією метеоролога», «Навчальна екскурсія до місцевої водойми з метою дослідження її екологічного стану», «Навчальна екскурсія до унікальних об'єктів природи своєї місцевості». За програмою групи авторів: С. Запотоцький, Г. Карпюк, Р. Гладковський та ін. теми екскурсій такі: «Шкільна екскурсія до геологічної пам'ятки своєї області», «Екскурсія до обласних (регіональних) гідрометеорологічних центрів України. Екскурсія до місцевого водного об'єкту; Басейнових управлінь водних

ресурсів річок (Дунай, Західний Буг, Дністер, Тиса, Прип'ять, Десна тощо)», «Екскурсія: Польові спостереження за ґрунтами своєї місцевості та опис способів покращення їх якості», «Екскурсія до місцевого парку, лісу тощо з метою ознайомлення з їх біорізноманіттям», «Екскурсія до регіону з природним ландшафтом. Ознайомлення з лісовими/степовими ландшафтами поблизу, опис їх стану», «Екскурсія до національного (місцевого) природного парку» та ін. Порівняльний аналіз місця навчальних екскурсій у цих програм проведений О. Варакутою та Б. Гавришком і представлений у виступі на конференції [2].

Як бачимо, навчальні екскурсії, як і уроки, мають свою тему, а відповідно й мету, зміст, структуру, а також свою методику підготовки і проведення. Екскурсії в природу проводять не лише для ознайомлення з об'єктами чи явищами і процесами, що в ній відбуваються, а й з метою виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами природи з одного боку, між природою і господарською та культурною діяльністю населення – з іншого. Вони сприяють розвитку у школярів спостережливості, уваги, наочно-образного мислення, цілеспрямованого сприймання, формуванню дбайливого ставлення до природи і є формою та засобом екологічної освіти. Таким чином, навчальна екскурсія складна в методичному і організаційному відношенні. Вона потребує ґрунтовної підготовки вчителя і учнів.

Підготовка вчителя до проведення навчальної екскурсії в природу включає: «1) формулювання мети і завдань екскурсії; 2) вибір маршруту, ознайомлення з ним на місцевості, вивчення природи району екскурсії і його визначних пам'яток; 3) визначення об'єктів спостереження, кількості і розміщення зупинок під час екскурсії, змісту і методів роботи з учнями на кожній зупинці; 4) визначення загального завдання та індивідуальних і групових завдань для учнів; 5) розробка інструкції з техніки безпеки, рекомендацій по екіпіровці, груповому й індивідуальному спорядженню учасників екскурсії» [11].

Наприклад, під час підготовки і проведення навчальної екскурсії з курсу «Географія України: природа, населення» у 8 класі на тему «Шкільна екскурсія до геологічної пам'ятки своєї області» спочатку варто визначитися із набором екскурсійних об'єктів. Враховуючи специфіку природи Тернопільської області, її досить легко провести, оскільки, за дослідженнями М. Сивого [20] в Тернопільській області нараховується 94 геолого-геоморфологічні об'єкти, що мають загально-державний чи

місцевий природоохоронний статус. З-поміж них 39 стратиграфічних пам'яток, які далеко не завжди будуть захоплюючими для учнів цієї вікової категорії. Значно привабливішими виглядають 25 геоморфологічних та 17 мальовничих об'єктів, серед яких такі атрактивні об'єкти туризму, як: печери та скельні останці. Для освітніх цілей вони важливі з позиції вивчення карстового процесу в гіпсових та вапнякових товщах, а також фізичного вивітрювання скельних утворень.

Окрім цього на Тернопіллі є численні геологічні локації, що не мають охоронного статусу. Одна з них детально описана у роботі М. Сивого та Б. Гавришка [19] – це відслонення контакту порід різного віку та різного літологічного складу в околицях с. Нагоряни.

Найбільша концентрація важливих геологічних об'єктів приурочена до Подністер'я – на півдні та до структурно-денудаційного уступу Поділля – на півночі. Особливо актуальними під час навчальної екскурсії з даної теми є екскурсії у печери.

У межах Тернопільської області доступними для екскурсій є печери: Вертеба, що знаходиться біля с. Більче Золоте та Кришталева (Кристална) у с. Кривче. Для спортивного орієнтування використовуються також печери: Млинки, Угринь, Оптимістична. Однак, доцільність залучення останніх у навчальні екскурсії вельми сумнівна.

Детальніше розглянемо приклад проведення однотемної навчальної екскурсії до геологічного об'єкта – печери Кристална (Кришталева). Екскурсійний маршрут у ній маркований і освітлений. Печера розташована на звуженому вододільному плато між річками Циганка та Семеновий Потік. Вхід у печеру знаходиться на крутому схилі долини р. Циганки, на висоті близько 70 м. над урізом води. Карстові порожнини утворились у товщі жовто-бурого крупно-кристалічного гіпсу баденського ярусу неогенової системи. Загальна довжина ходів печери 23 км. Для екскурсійного огляду облаштовано приблизно 2,3 км.

У печері на екскурсійному маршруті є великі зали, що дозволяє розмістити учнів класу для фронтального сприймання розповіді вчителя та виконання групових й індивідуальних завдань. Стіни багатьох галерей і залів покриті білосніжними і забарвленими в різні кольори кристалами вторинного гіпсу. Це робить печеру особливо привабливою. Печера практично суха. Конденсація води спостерігається переважно на окремих ділянках вхідного коридору. Відносна вологість наближається до 100%. Температура стабільна і коливається на рівні

+12 – +13 °С.

На етапі підготовки до екскурсії учні отримують низку групових завдань, наприклад: «Пригадати як поділяються гірські породи за походженням», «На які групи поділяються осадові гірські породи? Внаслідок чого утворюється кожна з них?», «Які передумови розвитку карстового процесу», «З'ясувати умови формування гіпсів і на цій основі описати палеогеографічні особливості Подністер'я в неогені» та ін..

Перед входом у печеру вчитель знайомить учнів із правилами техніки безпеки. Під час екскурсії учні виконують низку індивідуальних завдань, підготовлених вчителем заздалегідь: «Користуючись гігрометром, виміряти відносну вологість повітря в окремих залах печери», «Користуючись термометром, виміряти температуру повітря в окремих залах печери», «Визначити типи гірських порід, якими складені стіни залів печери», «Описати вигляд зали за її зовнішніми ознаками», «Зробити мінімум 3 світлини з формами знаходження гіпсу у печері» та ін.

На підсумковому етапі уроку-екскурсії доцільно виконати завдання «Зіставити результати власних досліджень під час екскурсії у печеру з результатами наукових досліджень, висвітлених в інтернет-джерелах. Зробити висновок».

У межах території села Кривче також можна оглянути відслонення карбонатних порід девонського віку. Воно незначної висоти, терасоване, а тому безпечне для дітей. На лівому березі річки Циганки в невеликому скельному виході на поверхню відслонюється товща порід тиверської серії девону, складена в нижній частині перешаруванням тонких листуватих аргілітів коричнювато-сірих та алевролітів. У верхній частині з'являються тонкі прошарки вапняків. Аргіліти, сильно звітрілі з поверхні і перетворені до стану жорсткості, утворюють нагромадження біля підніжжя. У породах зустрічаються у великій кількості фауна брахіопод.

Готуючись до екскурсії, учні повторили історію геологічного розвитку Землі. Біля відслонення доцільно обговорити хронологію палеогеографічних подій регіону між утворенням гіпсів і часом життя брахіопод. Кожен учень отримує завдання знайти хоча б одного представника скам'янілої фауни.

На території Більче-Золотецької громади знаходиться печера Вертеба і урочище Монастирок. Специфіка екскурсій до них полягає у поєднанні геолого-геоморфологічного та історико-краєзнавчого аспектів. Печера Вертеба є відділом Борщівського краєзнавчого музею і

єдиним в Україні підземним музейним комплексом. Тут проводяться археологічні дослідження трипільської культури. Тому планувати таку екскурсію потрібно на міжпредметних зв'язках і формулювати різні типи завдань історико-географічного змісту.

Попередньо варто об'єднати клас у групи «географів» та «істориків» і сформулювати завдання щодо фотофіксації і опису відповідних експонатів. З чисто геологічних позицій, у Вертебі учні можуть побачити виставку всіх різновидностей гіпсів, які є у Подністер'ї та дізнатись про особливості умов їх утворення. Цікавою особливістю на екскурсійному маршруті печерою Вертеби є наявність кількох маленьких сталактитів. На це варто звернути увагу учні, щоб пояснили особливості утворення форм, не властивих для сульфатних карстових порожнин. Щодо історичного аспекту, то доцільно зазначити, що антропогенний вплив на природне середовище у Вертебі триває уже близько 7 тис. років. При цьому важливо з'ясувати: як на печеру впливали трипільці, як перші дослідники у XIX ст. і як сучасні науковці та туристи.

На відстані менше, ніж 10 км від Вертеби, у с. Монастирок, розміщена, так звана, печера Язичницька. Зіставивши досліджені учнями під час екскурсії її зовнішні ознаки з визначенням терміну «печера», з'ясовуємо, що це грот і обгрунтовуємо чому. На даній локації маємо можливість оглянути гравійні конгломерати крейдового періоду мезозойської ери та побачити геологічну роботу річки Серет, яка за останні кілька тисяч років сформувала тут глибокий каньйон.

Для встановлення міжпредметних зв'язків з історією цікавим буде жертвний камінь дохристиянського часу, діючий храм другої половини XVIII ст. та реставровані залишки монастирських келій того ж часу. Можна дати індивідуальні випереджувальні завдання учням і під час екскурсії заслухати повідомлення про монахів ордену св. Василя (Васильян) у цій місцині та про Йосафінську касацію монастирів Галичини.

Менш атрактивними, але не менш пізнавальними в процесі вивчення учнями 8-го класу географії можуть бути навчальні екскурсії до стінки кар'єрів крейдових відкладів у смт. Вишнівець та с. Підліссях (Кременецька громада) чи до Національного природного парку «Кременецькі гори», в якому створені маршрути екологічними стежками в околицях міста, зокрема: «До скель Словацького» (вапняки сеноманського віку), «Стежками давнього Кременця» (передбачено відвідування штолень, де

проводився видобуток вапняків). Обидва ці маршрути можуть бути об'єктами для однотемних геологічних екскурсій або комплексно охоплювати низку тем з курсу «Географія України: природа, населення».

Модельною програмою з географії для 8-го класу вище згаданих авторів передбачена «Екскурсія до регіону з природним ландшафтом. Ознайомлення з лісовими/степовими ландшафтами поблизу, опис їх стану». Її можна провести на будь-якій місцевості. Проте, для досягнення мети цієї навчальної екскурсії в околицях с. Нагоряни майже ідеальні умови. Обмеження є лише в техніці безпеки. Значної уваги потребує одяг. Він повинен захистити від можливості потрапляння на шкіру кліщів і від контакту з кропивою та іншими рослинами. Урочище Червоне, яке знаходиться неподалік, дозволяє познайомити школярів із найпоширенішими на Поділлі флювіальними формами рельєфу. Тут ми можемо досить детально і начисто продемонструвати геологічну роботу текучих вод. Є добре виражене русло річки Джурин, заплава та схил річкової долини. Добре видно меандр та старицю, що напровесні часто заповнена водою. На схилах каньйоноподібної долини можна ознайомитися з різновіковими осадовими гірськими породами, що загалом характерні для Поділля. З боку с. Нирків можна оглянути і описати закинутий гіпсовий кар'єр. Тут варто задіяти увагу учнів, апелюючи до того, як 20 млн р. тому ці терени були лагуною давнього морського басейну в умовах дуже посушливого клімату. А з боку с. Нагоряни є відслонення контакту конгломератів і пісковиків. Оглядаємо гальку чорного кремнію і червоного пісковика, а при потребі й зуби акул. В урочищі повсюдне поширення мають літотамнієві вапняки та пісковики червоного, інколи зеленувати-сірого кольору. Учням доцільно пояснити специфіку природних умов, що призвели до забарвлення породи мінералами гематитом та глауконітом. На схилах є можливість оглянути відслонення лесоподібних суглинків – наймолодшої із осадових порід цієї території.

Якщо таку екскурсію проводити у весняний період – можна також встановити міжпредметні зв'язки з біологією. У цей час на схилах урочища «Червоне» цвіте горецвіт весняний, у лісовому масиві, з боку с. Нагоряни – медунка звичайна, первоцвіт весняний, підсніжник білосніжний тощо. Учні досліджують та визначають видовий склад дерев і чагарників мішаного лісу, знайомляться з ксерофітними видами рослин, зокрема такими, як: глід кривочашечковий, шипшина собача, дикорослі груші, яблуні та черешні.

Під час екскурсії важко уникнути міжпредметних зав'язків з історією, адже в ранньомодерний період на місці посеред каньйону знаходилось місто-фортеця Подільського воєводства Речі Посполитої Червоногород. Нині тут розміщені романтичні руїни палацу Понінських та костелу Небовзяття Богородиці. На схилі урочища з боку с. Нирків також є руїни родової каплиці, де у кінці XIX ст хоронили представників роду Понінських.

Таким чином, навчальних екскурсій в урочище Червоне може бути декілька однотемних, чи одна багатотемна із реалізацією міжпредметних зав'язків з історією та біологією. Все залежить від їх тем, мети і завдань.

Цікаві як одно-, так і багатотемні навчальні екскурсії можна проводити в Подільських Товтрах. Розглянемо покроково можливості проведення пішохідної багатотемної навчальної екскурсії за маршрутом: Городниця (Скалатська громада) (діючий кар'єр, степові ділянки та відслонення) – г. Гостра Могила – с. Остап'є (закинутий кар'єр) – с. Вікно (Гримайлівська громада) (озера-вікнини; Франкові скелі; «Старий кар'єр»). Загальна протяжність – 13,7 км.

Від вихідної точки (центр с. Городниця) йдемо асфальтовою дорогою у напрямі с. Іванівка до краю лісу (можна під'їхати шкільним автобусом). Ліворуч від дороги розміщений старий сад із занедбаною пасікою. Перед лісом, праворуч, проходить кам'яна дорога, що веде до діючого кар'єру на Городницькому родовищі вапняків. Пройшовши нею 300 м у південно-східному напрямку, повертаємо на польову дорогу, щоб обійти кар'єр та побачити його в цілому здалеку. Відвідування кар'єру не доцільне з точки зору техніки безпеки, до того ж це потребує окремого дозволу. На схід та південний схід від нього бачимо химерне поєднання природних степових ділянок з цінною наскельно-степовою рослинністю та агроугідь.

На степових ділянках Городницьких товтр представлені угруповання сону великого (*Pulsatilla grandis*), сону широколистого (*Pulsatilla latifolia*), відкасника осотовидного (*Carlina cirsioides*), півників угорських (*Iris hungarica*) тощо. На них також добре помітний дрібний самосів сосни.

На маршруті можна спостерігати добре виражений обривистий південно-західний макросхил головного пасма Товтр з відслоненнями вапняків. Висота скель сягає 10 – 15 м. Доцільно піднятися на г. Гостра Могила, яка є ботанічним заказником місцевого значення. На її схилі також розміщений хрест в пам'ять про

однойменне село, знищене загонами Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) після Другої світової війни. Особливу увагу необхідно звернути на бережливе ставлення учнів до об'єктів природи, заздалегідь сформулювати конкретні завдання для фотофіксації степових ділянок і окремих рослин.

Після сходження з гори, шлях проходить ґрунтовою дорогою вздовж лісу на південь. Через 1,8 км повертаємо на захід, до с. Остап'є. Східною околицею села йдемо до г. Дзюрава, яка має вигляд скелі з закинутим кар'єром, що використовується як стихійне сміттєзвалище. Цей об'єкт є прикладом нераціонального природокористування. Разом з тим, на ньому можна спостерігати штучне відслонення сарматських вапняків. Для шкільної колекції гірських порід варто відібрати їх зразки та зразки палеонтологічних решток.

З такою ж метою можна відвідати кар'єр на г. Вавренчиха. Він дещо менший і вапняки на відслоненні більш звітрілі.

Для ознайомлення з діяльністю В. Федоровича щодо охорони та збереження місцевих ландшафтів окремі учні готують реферативні повідомлення.

Продовжуючи пішохідний похід дорогою від с. Остап'є до с. Вікно, відвідуємо гідрологічну пам'ятку природи місцевого значення карстові озера «Вікнини». Вони знаходяться на східній околиці села, поряд з меліоративною канавою. До сьогодні тут збереглося два карстові озера Синє і Безодня. Вода в озерах прозора, бірюзова, крізь неї проглядається дно. Одне з озерець впорядковане і використовується для освячення води на Водохрестя, інше – в природному стані. До меліорації ця територія була заболоченою і озерець було більше.

Подолавши незначну відстань польовою дорогою за азимутом 50°, виходимо до уступу головного пасма Товтр в районі г. Назарова. Праворуч залишаємо бокову товтру г. Гостра. Остання є місцем зростання рідкісних степових та наскельно-степових видів рослин і входить до складу природного заповідника «Медобори». Далі маршрут проходить вздовж головного пасма на південний схід і закінчується відвідуванням геосайту «Скелі Івана Франка».

Насиченість маршруту екскурсії цікавими природними об'єктами збуджує пізнавальний інтерес учнів до вивчення рідного краю та сприяє формуванню географічних компетентностей учнів.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження.

Аналіз значної кількості науково-мето-

ичних джерел дає можливість стверджувати, що географічне краєзнавство було і залишається предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. У сьогоденних умовах воно набуває особливого значення, оскільки формує любов до рідного краю, риси патріотизму, національну свідомість, відповідальність за своїх батьків, рідну землю, яку вони пізнають, а разом з цим відданість Україні.

Одним із локальних принципів встановлення зв'язків між вивченням географії в школі й тими знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього дослідження краю є краєзнавчий принцип, який дає можливість будувати процес навчання географії згідно з дидактичним правилом «від відомого — до невідомого, від близького — до далекого, від простого — до складного». Особливе значення при цьому відіграє туристично-краєзнавча робота у школі, а саме навчальні екскурсії, які сприяють формуванню географічних компетентностей. У структурі та змісті проаналізованих модельних програм вивчення географії вони посідають важливе місце. Встановлено, що у програмі С. П. Запотоцького та ін. вони займають більш пріоритетну позицію, особливо у 8 – 9 класах.

Розроблена низка прикладів однотемних і багатотемних навчальних екскурсій територією Тернопільської області розкриває методичні особливості їх підготовки і проведення.

Запропоновані екскурсії до атрактивних геологічних об'єктів, а саме: у печери Кристальна та Вертеба, до відслонення порід крейдового віку в с. Монастирок, спонукають до формування геологічних знань на краєзнавчій основі.

Інформаційно-методичні рекомендації щодо проведення пізнавальних навчальних екскурсій у національний природний парк «Кременецькі гори» та в урочище Червоне дає можливість учням дослідити природний ландшафт регіону, ознайомитися з видовим складом рослинності лісових та степових ценозів рідного краю.

Запропонований піший одноденний похід територією Подільських Товтр із вивченням геологічної будови відслонень, флористичних особливостей наскельно-степових ділянок, а також водних об'єктів місцевості спонукає до розвитку навичок встановлювати взаємозв'язки між компонентами природньо-територіального комплексу.

Методичні та інформаційні аспекти описаних навчальних екскурсій можуть бути використані в освітньому процесі вчителями географії.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо розробку методичних рекомендацій та підбір необхідних локацій для проведення навчальних екскурсій на інші теми, передбачені модельними програмами.

Література

1. Бенедюк В.В. Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V-IX класи): Автореф. дис. ... кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання географії. Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1999. 24 с., С. 6
2. Варакута О. М., Гавришок Б. Б. Реалізація краєзнавчого принципу засобами навчальних екскурсій з географії. Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 травня 2022 р., м. Тернопіль). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 156-160. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25755>
3. Варакута О. Методична компетентність вчителя під час формування географічних понять. //Scientific letters of academic society of Michal Baludansky ISSN 1338-9432 volume 4, No. 06/2016.-p.167-170.
4. Гавришок Б. Б., Сивий М. Я. Особливості природокористування в Подільських Товтрах: Монографія. Тернопіль: Вектор, 2015. 260 с.
5. Державна програма розвитку краєзнавства до 2025 року. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/2.pdf#%20
6. Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство*. № 1 – 2, 1994. С. 3 – 6.
7. Костриця М. Національне географічне краєзнавство: наукові засади, методи, проблеми. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2885/1/Mykola%20Kostrytsiia.pdf>
8. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. Навчальний посібник для студентів географічних факультетів університетів і природничо-географічних факультетів педагогічних інститутів. URL: <https://studfile.net/preview/5265663/>
9. Крачило М. П. Місце краєзнавства і туризму в системі шкільної освіти України. URL: <https://buklib.net/books/23758/>
10. Кушнір Л., Гомля Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Випуск 10. С.166-169. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kushnir.htm
11. Методика навчання географії. Курс лекцій: Навчальний посібник. Переробл. і доповн. / Варакута О.М. Тернопіль: ТНПУ, 2021. 184 с.
12. Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи. Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
13. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті URL: [http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr.?](http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr.)
14. Освіта 4.0: український світанок <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0>. URL: [ukrayinskyu.svitanok.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0)
15. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 575 с.
16. Пустовіт Г. П., Зиль І. Краєзнавча компетентність учителів географії в інноваційному розвитку. *Інноватика у вихованні*,

№ 9, 2019. С. 72-82.

17. Рудницька Н.Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7801/97/>
18. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Кн. 1. Київ: Либідь, 1997. С. 117–125, С. 171 – 258.
19. Сивий М., Гавришок Б. Відслонення в с. Нагір'я (Подністер'я) як потенційний геосайт. *Геотуризм: практика і досвід*. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 жовтня 2022, Львів). Львів: Каменяр, 2022. С. 56 – 58. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27166>
20. Сивий М., Кітура В., Гавришок Б., Кітура Т. Мінерально-сировинні ресурси Тернопільщини: сучасний стан освоєння, перспективи. Тернопіль: ФОП Осадца В.Ю, 2022. 248 с
21. Топузов О.М., Самоїленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. - 512 с. С. 85.
22. Царик Л. Еколого-географічне краєзнавство: об'єкт, завдання, специфіка, зміст і структура. *Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика*. Част. I. Тернопіль. 2002. С. 114-120
23. Чубрей О. С., Драганчук С.С. Значення туристсько-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти. *Пріоритетні наукові напрями педагогіки і психології: від теорії до практики*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 8–9 жовтня 74 2021 р.). Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. 76 с. веб-сайт. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10349/>
24. Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті. *Історія української географії*. Спец. випуск: Краєзнавство, 2001. Вип. 4. С. 6 – 8.

References:

1. Benediuk V.V. Orhanizatsiia kraieznavchoi roboty uchniv u protsesi vyvchennia fizychnoi heohrafii osnovnoi shkoly (V-IX klasy): Avtoref. dys. ... kandydata pedahohichnykh nauk za spetsialnistiu 13.00.02 – teoriia ta metodyka navchannia heohrafii. Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv, 1999. 24 s., S. 6
2. Varakuta O. M., Havryshok B. B. Realizatsiia kraieznavchoho pryntsyphu zasobamy navchalnykh ekskursii z heohrafii. Pidhotovka maibutnykh uchyteliv fizyky, khimii, biolohii ta pryrodnychkh nauk u konteksti vymoh Novoi ukrainskoi shkoly: materialy IV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (26-27 travnia 2022 r., m. Ternopil). Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, 2022. S. 156-160. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25755>
3. Varakuta O. Metodichna kompetentnist vchytelia pid chas formuvannia heohrafichnykh poniat.//Scientific letters of academic society of Michal Baludansky ISSN 1338-9432 volume 4, No. 06/2016.-p.167-170.
4. Havryshok B. B., Syvyi M. Ya. Osoblyvosti pryrodokorystuvannia v Podilskykh Tovtrakh: Monohrafiia. Ternopil: Vektor, 2015. 260 s.
5. Derzhavna prohrama rozvytku kraieznavstva do 2025 roku. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/2.pdf#%20
6. Zhupanskyi Ya., Krul V. Pro ob'iekt i predmet vyvchennia natsionalnogo kraieznavstva. *Kraieznavstvo*. № 1 – 2, 1994. S. 3 – 6.
7. Kostrytsia M. Natsionalne heohrafichne kraieznavstvo: naukovy zasady, metody, problemy. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2885/1/Mykola%20Kostrytsiia.pdf>
8. Krachylo M. P. Kraieznavstvo i turizm. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv heohrafichnykh fakultetiv universytetiv i pryrodnychoheohrafichnykh fakultetiv pedahohichnykh instytutiv. URL :<https://studfile.net/preview/5265663/>
9. Krachylo M. P. Mistse kraieznavstva i turizmu v systemi shkilnoi osvity Ukrainy. URL : <https://buklib.net/books/23758/>
10. Kushnir L., Homlia L. Osoblyvosti provedennia kraieznavchoi roboty v shkoli. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. 2012. Vypusk 10. S.166-169. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/kushnir.htm
11. Metodyka navchannia heohrafii. Kurs lektsii: Navchalnyi posibnyk. Pererobl. i dopovn. / Varakuta O.M. Ternopil: TNPU, 2021. 184 s.
12. Modelni navchalni prohramy dlia 5-9 klasiv Novoi ukrainskoi shkoly. Heohrafiia. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuysya-poetapno-z-2022-roku>
13. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti URL : [http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr.?](http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr.)
14. Osvita 4.0: ukrainskyi svitanok <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0>. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0>. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0>
15. Petranivskiy V. L., Rutynskiy M. Y. Turystychno kraieznavstvo: navch. posibnyk. Kyiv: Znannia, 2006. 575 s.
16. Pustovit H. P., Zyl I. Kraieznavcha kompetentnist uchyteliv heohrafii v innovatsiinomu rozvytku. *Innovatyka u vykhovanni*, № 9, 2019. S. 72-82.
17. Rudnytska N.Iu. Vykorystannia vchyteliamy kraieznavchoho materialu v navchalno-vykhovnomu protsesi: istoryko-pedahohichnyi aspekt. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7801/97/>
18. Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory. Kn. 1. Kyiv: Lybid, 1997. S. 117–125, 171 – 258.
19. Syvyi M., Havryshok B. Vidslonennia v s. Nahiriany (Podnisteria) yak potentsiinyi heosait. *Heoturizm: praktyka i dosvid*. Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (20-22 zhovtnia 2022, Lviv). Lviv: Kameniar, 2022. S. 56 – 58. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27166>
20. Syvyi M., Kitura V., Havryshok B., Kitura T. Mineralno-syrovynni resursy Ternopilshchyny: suchasnyi stan osvoiennia, perspektyvy. Ternopil: FOP Osadtsa V.Iu, 2022. 248 s
21. Topuzov O. M., Samoilenko V. M., Vishnikina L. P. Zahalna metodyka navchannia heohrafii. Kyiv: DNVP «Kartohrafiia», 2012. - 512 s. S. 85.
22. Tsaryk L. Ekoloho-heohrafichne kraieznavstvo: ob'iekt, zavdannia, spetsyfika, zmist i struktura. *Rehionalne heohrafichne kraieznavstvo: teoriia i praktyka*. Chast. I. Ternopil. 2002. S. 114-120
23. Chubrei O. S., Drahanchuk S.S. Znachennia turystsko-kraieznavchoi roboty u zakladakh zahalnoi serednoi osvity. *Priorytetni naukovy napriamky pedahohiky i psykhologhii: vid teorii do praktyky*: zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, Ukraina, 8–9 zhovtnia 74 2021 r.). Kharkiv : Skhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pedahohichnykh doslidzhen», 2021. 76 s. veb-sait. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10349/>
24. Shyshchenko P., Munich N. Heohrafichne kraieznavstvo: zmist, poniatino-terminolohichnyi aparat, mistse v heohrafichnii osviti. *Istoriia ukrainskoi heohrafii*. Spets. vypusk: Kraieznavstvo, 2001. Vyp. 4. S. 6 – 8.

Abstract:***Olya VARAKUTA, Bohdan HAVRYSHOK.* IMPLEMENTATION OF THE LOCAL STUDIES PRINCIPLE OF STUDYING GEOGRAPHY BY MEANS OF EDUCATIONAL EXCURSIONS**

The purpose of the article is to reveal the importance of the local studies principle of learning as a local one in students' assimilation of the content of geographical education and to show the possibilities of educational excursions in the formation of their geographical competences.

The article analyzes the process of the formation of the local lore principle in the study of geography in publications of scientific-geographical and didactic content. The contribution of a number of scientists to the development of modern geographic local history is outlined. The role of Ya. Zhupanskyi and V. Krul in the formation of national local history in Ukraine is highlighted. The position of S. Rusova regarding the important role of the regional studies principle in the educational process is indicated. After L. Chubrei with the co-authors, we state that "The principle of regional studies involves the systematic establishment of connections between the study of geography and the knowledge that students acquire as a result of direct study of the region. Mandatory use of acquired regional knowledge in education is the main purpose of educational regional studies."

The model programs for the study of geography were analyzed. They show the importance of educational excursions. It was established that in the program of S. P. Zapotocki, educational excursions occupy a higher priority position, especially in the 8th - 9th grades, which makes it possible to implement the principle of regional studies in education and instill in children love for their region, and then for the Motherland. The list of excursion topics in the school geography course program (S.P. Zapotocki, etc.) is highlighted. Examples of locations for excursions are offered on the following topics: "School excursion to a geological monument of one's region", "Excursion to a region with a natural landscape. Acquaintance with nearby forest/steppe landscapes, description of their condition", "Excursion to the national (local) natural park".

It is substantiated that excursions into nature involve not only familiarization with objects or phenomena and processes occurring in it, but also the identification of relationships between individual components of nature on the one hand, and between nature and the economic and cultural activities of the population on the other. They contribute to the development of schoolchildren's observation, imagination, visual thinking, purposeful perception, the formation of a caring attitude towards nature and are a form and means of environmental education. It was established that the educational excursion is complex in terms of methodology and organization. It requires thorough preparation of the teacher and students.

Preparing a teacher to conduct an educational excursion into nature includes: 1) formulating the purpose and objectives of the excursion; 2) choosing a route, getting familiar with it in the area, studying the nature of the tour area and its attractions; 3) determination of objects of observation, number and placement of stops during the excursion, content and methods of working with students at each stop; 4) determination of the general task and individual and group tasks for students; 5) development of safety instructions, recommendations for equipment, group and individual equipment of tour participants.

It was established that Ternopil region is rich in attractive tourist attractions in general and geological ones in particular. Thus, there are more than 90 geological monuments of nature in Ternopil region. The largest concentration of interesting geological objects is confined to Transnistria in the south and to the structural-denudation escarpment of Podillia in the north. Excursions to caves will obviously be the most interesting for students. Verteba near the village of Verteba is an excursion destination within Ternopil region. Bilche Zolote and Krystaleva (Krystalna) in the village Crooked Mlynky, Ugryn, and Optimistichna are also used for orienteering, but the expediency of involving the latter in educational excursions is highly questionable.

A number of examples of single-theme and multi-theme educational excursions on the territory of Ternopil region have been developed. The main focus is on excursions to geological monuments. An excursion to the Kristalna and Verteba caves is offered, as well as to the exposure of Cretaceous rocks in the village of Monastery. The possibilities of educational excursions to the national natural park "Kremenets Mountains" and to the Chervone tract have been revealed. The contents of a one-day hiking route in the territory of Podilskyi Tovtry are proposed, with an introduction to the geological structure of the outcrops and the floristic features of rock-steppe areas.

The itineraries of educational excursions proposed by us can be used by geography teachers of Ternopil and neighboring regions.

We consider the development of methodological recommendations and the selection of educational locations for conducting all educational excursions provided by model programs to be promising directions for further research.

Keywords: geographic competence, local lore principle, educational excursion, tourist trip, geosite, exposure.

Надійшла 10.04.2023р.